

L'ALTERITAT NEGATIVA COM A EINA DE CONSTRUCCIÓ DE LA PRÒPIA IDENTITAT. EI CAS DEL NACIONALISME ESPANYOL

Daniel Garrell i Ballester

1. LA NATURALESA DE LA IDENTITAT COL·LECTIVA

Els fenòmens d'identitat col·lectiva són bàsicament processos d'identificació i classificació dels individus en el si d'un grup, per els quals aquests individus es reconeixen com a part d'un nosaltres en què es desenvolupa la seva personalitat social. En el cas de la identitat nacional aquest nosaltres és la nació. El nosaltres incorpora un univers simbòlic¹ que dóna sentit a la pertinença i la defineix. Es tracta d'un sistema de símbols del qual es desprenen valors, normes de comportament i codis de relació que serveixen per objectivar la identitat del grup i la pertinença individual.

Aquests processos de construcció d'identitat col·lectiva són també processos d'incorporació-exclusió, en el sentit que definir un nosaltres suposa alhora definir un els altres, que seran aquells que es situen fora del què F. Barth² anomena límits de pertinença. Així doncs, l'alteritat és un element constituent de la identitat. El nosaltres s'objectiva i s'interioritza individualment en funció dels altres. Quan

1. El concepte d'univers simbòlic s'utilitzarà en aquest text en el sentit que li donen P. Berger i T. Luckman a *La construcció social de la realitat*. Barcelona: Herder, 1988.

2. La teoria dels límits que desenvolupà F. Barth a *Los grupos étnicos i sus fronteras*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1976; segueix sent, al meu entendre, un punt de referència obligat a l'hora d'estudiar fenòmens d'identitat ètnica i nacional.

hom defineix, automàticament diferencia; i a l'inrevés, quan diferenciem estem definint.

Un aspecte important que cal tenir en compte en l'anàlisi de qualsevol fenomen d'identitat nacional és l'heterogeneïtat del grup nacional. En aquest sentit l'univers simbòlic d'identificació no és el producte de la unanimitat de discursos sobre la nacionalitat, sinó més aviat el resultat d'un procés permanent de construcció i reconstrucció social, que depèn del que podríem anomenar "propostes diverses", segons diferents subcultures de grup³. Aquestes propostes diverses estan lligades a determinades relacions de poder al si del grup nacional, definint-se l'univers simbòlic d'identificació a partir de les propostes dominants en cada moment històric.

Es tracta d'una dialèctica interna que es desenvolupa dins dels límits de pertinença que actuen com a mínim, com a marges indiscutibles per a la definició de la nacionalitat. El contingut d'aquesta dependrà, doncs, de la dinàmica de les relacions de poder, i podrà així anar variant en el temps adaptant-se a les noves necessitats creades per la dinàmica del grup i per les influències externes.

Això no vol dir però que els límits de pertinença siguin immutables, també poden canviar,

però la seva transformació és més lenta, amb més tendència a romandre sense canvis que altres elements de l'univers simbòlic de pertinença.

Cal dir que la naturalesa de l'alteritat, com a element definidor per oposició, pot ser transformada segons la dinàmica de canvi que acabem de definir. Aquest canvi de l'alteritat es pot donar a dos nivells. Poden canviar els altres concrets, l'exogrup amb qui l'endogrup es vol diferenciar, i pot canviar la naturalesa de la diferència, o ambdues coses. Tot dependrà com hem dit, de la dinàmica interna, però també de la dinàmica de les relacions -conflictuals o no- amb l'exogrup generalitzat.

2. EL CONFLICTE ENTRE ESTAT-NACIÓ I NACIÓ SENSE ESTAT, UN CONFLICTE ENTRE IDENTITATS

Aquest tipus de conflictes quan s'analitzen aïllant el seu desenvolupament en el territori de la nació sense estat, es podrien qualificar de conflictes d'identitat.

Això voldria dir que dues o més parts mantenen l'existència d'una identitat col·lectiva que inclou els seus membres però també els de l'altra part, definició que és incompatible amb la definició de la identitat que fa aquesta altra part. És a dir, una part dels membres del grup es defineixen com a part de l'estat-nació,

3. Qualsevol tipus de grup social amb capacitat de generar una dinàmica cultural -en el sentit més antropològic del terme- relativament pròpia: classe social, gènere, elits culturals, o grups d'interès.

mentre que una altra part es defineix, no subsumida, sinó al mateix nivell de pertinença que l'estat-nació.

Però com diu A. Pérez Agote⁴, en realitat més que d'un conflicte d'identitat es tracta d'un conflicte entre identitats, car els qui defensen cada definició mantenen una solidaritat col·lectiva diferent i, de fet, oposada a la dels qui mantenen l'altra, solidaritat que es manifesta en els moments en què perceben perillar els límits de pertinença.

Una solidaritat col·lectiva que s'estén, per als qui plantegen la pertinença al nosaltres estat-nació, a grups que, en canvi, per als qui plantegen la pertinença incompatible amb la identificació amb l'estat-nació, queden fora dels límits de pertinença, esdevenint l'alteritat principal de referència.

Per altra banda cal tenir en compte la "peculiaritat" de la identitat nacional respecte d'altres fenòmens d'identitat col·lectiva, que consisteix en presentar-se con el nivell superior de lleialtat, degut a la seva dimensió política. El concepte nació està lligat directament a la concepció democràtica-liberal de legitimitat política. Aquest concepte atribueix la capacitat de legitimitat d'un centre de poder sobirà sobre un territori a una identitat col·lectiva específica, la comunitat nacional, de manera exclusiva. En aquest sentit, en un sistema polític regit, com el nostre, per aquest concepte de nació, la proposta d'una identitat col·lectiva diferent de l'estat-nació, però al mateix nivell "nacional" de legitimitat, resulta incompatible amb aquest.

Aquesta incompatibilitat posa en qüestió l'univers simbòlic d'identificació de l'estat en un dels seus límits més importants, el territori nacional, és a dir, el territori definit com a "locus de poder" d'aquest estat-nació. Però també fa evident una diferència al si de l'ambit de pertinença definit, construint una alteritat que l'univers simbòlic en principi no té prevista, car es tracta d'una part d'allò que els límits definits en el seu univers simbòlic, inclouen com a pertanyent al seu nosaltres. Això obliga als grups identificats amb la pertinença a l'estat-nació a redefinir el contingut de part de la seva identitat en funció de la també necessària tipificació d'aquesta mena d'alteritat "interior".

Segurament la història del *problema catalán* i de *la España invertebrada*, es pugui interpretar des d'aquesta perspectiva. En el sentit que aquesta alteritat "interior" ha fet que alguns límits de la pertinença espanyola hagin estat més dèbils del compte, movent-se entre la tendència a incloure la catalanitat com a part del seu univers simbòlic, com a part del nosaltres espanyol, i la tendència a definir-la com a alteritat negativa i utilitzar-la com a referent negatiu en contra del qual identificar-se. És allò de *que bonita seria Cataluña* -terra espanyola, part del nosaltres-, *sin catalanes* -sense els altres-.

4. PÉREZ AGOTE, Alfonso. "Modelo analítico para el análisis comparativo de la identidad colectiva" presentat al *Simpòsium Internacional: Identidades colectivas en el Mundo Contemporáneo*. Bilbao, 14-18 de desembre de 1993.

3. LA RECONSTRUCCIÓ DE LA IDENTITAT NACIONAL ESPANYOLA PER LA NEGATIVITZACIÓ DE LA IDENTITAT NACIONAL CATALANA

Com ja hem dit, la negativització dels altres és una de les estratègies possibles que utilitzen els grups per a modelar definicions de la seva identitat i anar establint límits de pertinença. Així, una de les alteritats negatives utilitzades per el nacionalisme espanyol ha estat, i ho continua essent, el nacionalisme català.

Cal diferenciar prèviament el desenvolupament que té aquest procés de construcció social de realitat en territori espanyol, del que té en territori català⁵. Podríem dir que al Principat el que trobem són dos universos simbòlics en conflicte sobre un mateix territori, amb una relació de poder polític desigual.

El nacionalisme espanyol que ostenta un nivell més alt de poder polític, car és nacionalisme d'estat, pretén esdevenir Nació Cultural en tot el territori que controla com a tal estat, si més no en els mínims imprescindibles. El nacionalisme català seria el projecte d'una nació cultural d'esdevenir *Nació Política*⁶, és a dir, d'obtenir un centre de poder sobirà, únic i exclusiu, sobre el territori definit com a propi⁷, dins de la concepció de nació que ja hem comentat.

La relació de poder existent es manifesta en allò que sovint es vol plantejar com a *Identitat Dual*. Es tracta que la identitat dominada es defineixi com a compatible amb la dominant, de manera que es puguin tenir dues identitats.

Com ja hem comentat, però, si la identitat es planteja com a identitat nacional, la identitat nacional és excloent, en aquest sentit la identitat dual només és possible si una de les dues és subsumida per l'altra. És allò de la nació de nacions, idea que oculta que l'àmbit de sobirania, el centre de poder últim, els símbols prevalents, i també determinats valors i codis de relació i organització social prevalents i derivats d'aquests, són el d'una d'aquestes identitats, dins la qual l'altra s'ha d'enquibir. Això fa que la definició d'identitat nacional catalana, prengui formes diverses segons el grau d'aproximació o allunyament de la identitat nacional espanyola i de l'acceptació més o menys àmplia dels límits de pertinença.

5. El territori català al qual ens referirem aquí serà el del Principat, perquè és d'aquest que tenim dades. Seria interessant introduir en una futura investigació sobre el tema una anàlisi de les Illes, Catalunya Nord i, sobretot, del País Valencià a on l'estratègia de negativització del nacionalisme català és el nucli de la construcció de la identitat espanyola -blaverisme, fonamentalment-.

6. Els conceptes de Nació Cultural i de Nació Política es plantegen en el sentit que ho fa Joan Francesc Mira a *Crítica de la Nació Pura*. València: Edicions Tres i Quatre, 1984. En aquest sentit el que pretén l'estat-nació és fer assumir el seu univers simbòlic de pertinença.

7. El fet que els límits territorials es moguin entre la pragmàtica d'acceptar els límits de la comunitat autònoma i el dels Països Catalans, locus i símbol històric del nacionalisme català, és fonamentalment una expressió de les relacions de poder entre ambdós models.

Vegem com podríem caracteritzar tipus de propostes de definició de la identitat espanyola i la seva utilització de la catalanitat com a alteritat negativa, a partir de les reaccions a opinions o esdeveniments conflictius concrets. Utilitzarem un recull de premsa sobre les reaccions enfront de la declaració del Parlament de Catalunya del 1989; així com, encara que en menor mesura, sobre el més recent debat sobre la cessió del 15 % de l'IRPF a les Comunitats Autònomes.

3.1. LA PERSPECTIVA TRADICIONAL EN L'ACTUALITAT

Es tracta d'un discurs molt lligat al passat immediat, en el que la unitat d'Espanya és un objectiu sempre present, una unitat que es refereix al territori sagrat, com a límit de pertinença. Es justifica sobretot a partir d'una història única on les diferències o bé són marginals o bé no existeixen, amb un mite fundacional que normalment són els Reis Catòlics.

La *unitat nacional* que defineix el nosaltres està per damunt de posicions polítiques concretes, i serveix per a construir identitat de grup sobretot en els moments de perill per als límits de pertinença. És per això que des de posicions conservadores es felicita al govern socialista per la seva posició en defensa de la unitat d'Espanya.⁸

El *problema catalán* és tant vell com la història d'Espanya, en aquest sentit, per exemple, es cita a Ortega i Azaña, que s'incorporen així a l'univers simbòlic espanyol en funció de la seva participació en la negativització de la catalanitat. Per Azaña per exemple es tractava d'una *enfermedad crónica del pueblo español*.⁹

Es mantenen tipificacions simbòliques tradicionals com la figura del català pesseter, lladre-insolidari, que s'aprofita de la resta d'Espanya i li roba la seva riquesa i el seu treball.¹⁰ Davant d'això es construeix una tipificació del nosaltres com a solidari i generós.

Un altre argument dins d'aquesta línia és bastir una actitud dura lligada al guerrer que lluita per un transcendent, la sagrada unitat de la pàtria, amenaçant amb la intervenció militar i cridant al paper sagrat de l'exèrcit.¹¹

3.2. EL NEO-ESPANYOLISME

8. Andrés de Blas Guerrero. "Autodeterminación en España". *YA*, (10-1-90).

9. M. Ramírez. *Diario 16*, (15-1-90).

10. L. Vega. *La Voz de Asturias*, (14-1-90). I Carmen Rico Godoy. *Cambio 16*, (22-1-90).

11. F. Rueda. "Ruido de sables". *Tiempo*, (22-1-90). I.M. Fraga. *ABC*, (11-1-90).

Amb la reforma política es produeix una obertura de la societat espanyola, fins llavors amb una cultura oficial tancada sobre si mateixa, que dona l'esquema al que succeeix a la resta d'Europa.

Aquesta obertura té com a primera causa i efecte un sistema polític democràtic, que ve a substituir valors lligats a l'autoritarisme; per valors lligats al diàleg, el pacte, la tolerància i l'acceptació de les diferències. En aquest sentit es construeix un nou projecte d'univers simbòlic espanyol que pugui resoldre el problema de les "alteritats interiors", integrant-les com a diferències marginals lligades a partir d'uns límits de pertinença que s'intenten presentar com a nous, per exemple, amb la definició d'un "Estat de les Autonomies".

Lligat a la perspectiva política democràtica, es produeix un acostament al desenvolupament cultural occidental, el que es planteja en principi com un trencament amb l'Espanya tradicional. Això incorporarà una nova definició de l'espanyolitat i també de les alteritats, entre elles la del nacionalisme català.

La base estratègica del nou discurs és la de tipificar com a nacionalisme els nacionalismes no espanyols dins del territori sota sobirania de l'Estat espanyol, i tipificar els discursos constructors d'identitat espanyola en funció dels nous valors amb què es vol dotar de nou contingut al projecte de l'espanyolitat. Es tracta de convertir la paraula nacionalisme en un estigma.

A partir d'aquesta premissa, es defineixen uns valors propis d'aquells que accepten els límits i per oposició als valors negatius que s'adjudiquen a l'alteritat que es vol negativitzar, el nacionalisme català i basc que posa en qüestió els límits. Podriem fer, doncs, uns grups de valors oposats segons aquesta lògica:

<u>dins dels límits</u>		<u>fora dels límits</u>
modernitat	<i>versus</i>	anacronisme
progressisme	<i>versus</i>	reaccionarisme
universalisme	<i>versus</i>	localisme
tolerància	<i>versus</i>	xenofòbia

En aquest sentit la declaració pel dret a l'autodeterminació, i el nacionalisme que la fa -inclosa CIU i el que és més important, exclòs el PSC- són anacrònics en un context europeu amb tendència a cedir competències a una estructura administrativo-polític supra-estatal, així doncs, els nacionalismes són discursos romàntics noucentistes fora de lloc.¹²

12. Fernando Oega. *Tribuna*, (1-1-90). M. Prieto. *Tiempo*, (26-2-90). P. Unzueta. *El País*, (15-12-89).

Davant de la solidaritat progressista entre tots els espanyols, els nacionalistes limiten el desenvolupament econòmic i social amb els seus egoïsmes i això resulta un comportament reaccionari.¹³

El tractament que es fa del paper d'Esquerra Republicana és molt il·lustrador de l'estratègia d'estigmatització. Així ERC que abans era una mena de fòssil, un partit de vells que vivien de les glòries republicanes, ara és un niu de joves extremistes. *Batasunització* és la paraula que per a alguns articulistes defineix el procés, i ja se sap que d'HB a ETA hi ha mig pas, amb la qual cosa l'amenaça del terrorisme és fàcil de plantejar, intentant així, criminalitzar un partit polític. Per acabar-ho d'arrodonir es parla de fonamentalisme i lituanització, com ara podrien parlar de balcanització, tots ells, termes que remetent a situacions conflictives, violentes i llunyanes.¹⁴

Aquesta versió moderna de l'espanyolitat que marca límits però admet un joc d'identitats internes, i que remet a valors i símbols identificadors "punta" dins les ideologies europees, és la que és acceptada pels constructors d'identitat espanyola a Catalunya. L'altra versió no és utilitzada ni tan sols per formacions polítiques d'abast territorial explícitament espanyol, els representants de les quals en territori espanyol estan encara articulant majoritàriament el discurs tradicional.

De tota manera, com ja hem intentat explicar, els límits tendeixen a no variar, i de fet són els marges, o millor la base mínima, a partir de les quals es desenvolupen les noves estructures simbòliques. De fet, aquestes noves estructures simbòliques esdevenen noves formes de legitimació dels límits. En aquest sentit entre el discurs tradicional del nacionalisme espanyol i el nou discurs, hi ha elements compartits, aquests elements són els límits de pertinença que continuen invariables. Un exemple molt clar d'això és l'argumentació elaborada per Juan Carlos Rodríguez Ibarra, en motiu de la polèmica per la cessió a les comunitats autònomes del 15 % de l'IRPF, en ella es barregen els límits de sempre i el nou model d'espanyolitat: "Pujol no le haria ascos a ser el primer presidente de la República Catalana [...] es un peligro para el Estado de las Autonomías",¹⁵ la clàssica alerta contra el separatisme.

O bé, seguint la següent línia argumental: els socialistes han construït una nova Espanya, de manera que ens tornem a sentir espanyols, mentre que uns altres intenten desprestigiar això. Els socialistes parteixen d'Espanya com un marc

13. A. Vidal-Quadras. *La Vanguardia*, (13-1-90). Anna Balletbó. *La Vanguardia*, (17-1-90).

14. Editorial *El País*, 14-12-89. R. Pradas, *Diari de Barcelona*, 6-1-90. Anna Balletbó *La Vanguardia*, 17-1-90. J. Solé Tura *El País*, 22-12-89.

15. En una entrevista a *Tribuna*, (9-11-92).

històric, una vella realitat nacional amb contingut nou. L'Estat és l'únic garant de la solidaritat, m'oposaré a qualsevol mecanisme que limiti aquest paper.¹⁶

4. UNA PROPOSTA D'ANÀLISI

El que s'ha escrit en aquestes pàgines voldria ser allò que en diem una "construcció d'un objecte d'estudi" que podríem resumir així:

- Cal estudiar els nacionalismes d'estat dels estats democràtics, perquè és un donat per descomptat", i són els donats per descomptat els que estructuraven la vida social, per tant, són o haurien de ser els objectes prioritaris de la sociologia.
- Qualsevol identitat nacional és heterogènia i conté perspectives diferents d'aquesta identitat. Tendeixen a mantenir-se els límits de pertinença, com a mínims bàsics sobre els que es poden discutir les diferents propostes.
- Com qualsevol altre fenomen social la identitat nacional és un procés. Està sotmesa a canvis permanents segons les relacions de poder de les diverses propostes internes i segons les relacions de poder i influència respecte l'exterior.
- L'alteritat és un element constituent del nosaltres nacional. Aquesta alteritat pot ser negativitzada-estigmatitzada per construir la pròpia identitat en oposició a ella.
- El conflicte entre identitat nacional espanyola i identitat nacional catalana és un clar exemple dels punts anteriors.

16. Article a *El País*, (12-4-93).